

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
ННІ філології та журналістики
Кафедра новітньої української літератури та соціальних
комунікацій

Вітражі

**Збірник матеріалів викладацько-студентських наукових
семінарів**

ЖИТОМИР – 2013

УДК 82 – 193.3(093)»19»

ББК 83

Рекомендовано до друку кафедрою новітньої української літератури та соціальних комунікацій ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 10.01.2013 р.)

Рецензенти:

А.С. Близнюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри редагування та основ журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка;

В.В. Халін – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка;

О.М. Шуневич – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання навчальних предметів Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Вітражі: Збірник матеріалів викладацько-студентських наукових семінарів / Упор. В.І. Башманівський. – Випуск 4. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2013. – 186 с.

УДК 82. – 193.3(093)»19»

ББК 83

У збірнику запропоновано матеріали викладацько-студентських наукових семінарів, присвячених творчості українських письменників.

Для студентів філологічних спеціальностей, учителів-словесників, а також тих, кого цікавить література XIX – XX століття.

© В.І. Башманівський, 2013

6. «Шевченківський словник». У двох томах. Том I. - Київ, 1976. – С. 396.
7. Роксолана Зорівчак «Всенаціональна втрата: до відходу у вічність Віри Річ». – Каменяр. - № 3. – Березень, 2010.

В.І. Василюк,
асистент

Екзистенціальне осмислення феномену буття людини у творчості Івана Багряного

Феномен Івана Багряного полягає в його дивовижній цілісності, послідовно гострій, принциповій опозиційності, політичній зіркості, безкомпромисності відносно тотального, інтегрального зла епохи – національного та соціального гноблення, яке вилилось у жорстокий терор супроти особистості. Маючи одну наскрізну тему – змагання української людини з тоталітарними режимами, І. Багряний втілює її у творах різних літературних родів і жанрів: епосу, лірики, драми. Вагомим також є його доробок у галузі публіцистики, зокрема, слід виділити такий жанр, як політичний памфлет “Чому я не хочу вертатись до СРСР?”. Твори письменника для пересічного українського читача не зовсім звичайні, адже в них виявляється дещо інше розуміння таких концептуальних понять, як героїзм, людяність, патріотизм. На одному полюсі в І. Багряного знаходиться держава як апарат насилля (світове зло), на іншому – людина, сильна особистість. Драма полягає в тому, що ця особистість знаходиться в екстремальній ситуації – їй немає місця для нормального життя. Саме людський потенціал героя І. Багряного реалізується в ті моменти, коли особистість перебуває поза сферою впливу держави.

Думка про наявність у творчості І. Багряного екзистенціальних мотивів висловлена дослідниками вже доволі давно. Першим на це ще за життя письменника звернув увагу філософ М. Шлемкевич, зазначивши, що метою духовних пошуків митця є “зберегти близину до людини, що її відновив екзистенціалізм, але знайти дорогу до життя, вийти з темряви безнадійности й розпуки” [9, с. 43]. Т.

Марцинюк, аналізуючи “Тигроловів” та згадавши про роман “Людина біжить над прірвою”, побіжно зазначила, що проза І. Багряного суголосна з поглядами французьких філософів-екзистенціалістів (Сартр, Камю та ін.), “для яких основою є суверенність свідомості, безумовна свобода і відповідальність людини” [6, с. 120]. На це під час аналізу роману “Людина біжить над прірвою” вказували Ю. Мариненко, М. Сподарець. Максим Балаклицький у монографії “Нова релігійність” Івана Багряного” також зазначив, що в цьому романі письменник розгортає типові для філософії екзистенціалізму ідеї [4]. Погоджуючись з думками критиків, зазначимо, що вплив філософії екзистенціалізму позначився на всій творчості І. Багряного. Кожен твір письменника змальовує художню біографію людини в тоталітарному суспільстві, матеріалом для якої стала доля самого автора. Григорій Многогрішний у “Тигроловах”, Андрій Чумак у “Саду Гетсиманському”, штурман Матяж у драматичній повісті “Морітурі”, Максим Колот у романі “Людина біжить над прірвою” – усе це одна і та ж особа, яка проходить важкий шлях, зазнає протягом нього значної еволюції, щоразу стає більш стомленою, “екзистенціальнішою”.

Герой І. Багряного – це людина, викреслена добою. Герой І. Багряного – це повною мірою “бунтуючи людина” А. Камю, яка категорично заперечує, говорить “ні”, водночас, заперечуючи, тим самим не зрікається, адже говорить і “так”. Ідея межі виявляється в почутті бунтаря.

Як вважають екзистенціалісти, лише відхід за межі своїх соціальних “сутностей” дозволяє особистості знаходитися в автентичному бутті. Умовою досягнення людиною автентичності є свобода як центральний мотив у філософії екзистенціалізму. За Ж.-П. Сартром, свобода – онтологічний атрибут людини, який співвідноситься з автономністю вибору. Людина не може бути більше або менше вільною. “Про особистість не можна сказати, що вона спочатку є, а потім – Вільна” [8, с. 327].

Суголосність екзистенціалістської та багрянівської концепцій свободи пов’язана зі спільною духовною атмосферою, що склалась у 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. в Європі. Встановлення унітарних і тоталітарних режимів посилювало увагу до проблеми свободи. Туга за втратою свободи активізувала пошуки європейською інтелігенцією шляхів вивіщення людини над системою.

У романі І. Багряного “Тигролови” реалізація мотиву свободи відбувається через опозицію “людина – тоталітарний режим”. Головний герой Григорій Многогрішний визнає себе як вільну

особистість, заперечуючи тезу про те, що людина – гвинтик у великому механізмі. У такий спосіб автор прагне наголосити на пріоритеті індивідуального начала свого героя, який здатен творити не лише самого себе і навколишній світ, але й обирати образ майбутнього. В основі бунту героя проти системи лежить заперечення чужих “сутностей”, які постійно нав’язуються членам суспільства передусім у національній та соціальній сферах.

Григорій Многогрішний свідомий свого вибору, що полягає в можливості самому розпоряджатися своїм життям, а отже, нести відповідальність за прийняті рішення: “За свої вчинки відповідатиму я... перед людьми” [3, с. 158] – заявляє герой після того, як розправився зі своїм катом – майором НКВС Медвином. Ця думка є дотичною до тези Ж.-П. Сартра: “Людина приречена бути вільною. Приречена, бо не створила самої себе, а попри те, вільна. Раз кинута на поталу світу, мусить нести відповідальність за усі свої вчинки” [8, с. 317].

Героеві І. Багряного доводиться пройти через випробування, у яких має підтвердитися або бути спростованим його погляд на свободу як пріоритет буття. Арешт та ув’язнення виривають Григорія Многогрішного із звичного середовища. Застосування фізичної сили з боку слідчого Медвина спрямоване на придушення бунту арештанта: “Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подряпати серце. Так довгих-довгих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні” [3, с. 180].

Усе частіше бунтар перебуває в ситуаціях, наближених до смерті: “Він уже мав нагоду безліч разів умерти... Розум констатував, що він... йде... межі життям і небуттям.” [3, с. 45]. Не випадково до місця заслання Многогрішний їде “потягом смерті”, в якому “шістдесят рудих домовин, і в кожній з них повно жертв, повно живих мертвяків” [3, с. 26]. Але саме в умовах найбільшого ризику людям відкривається прагнення до свободи: “Пориваючись до волі, приречені крізь ґрати просували руки, пхали в них очі й лиця, втискалися в залізо” [3, с. 30].

У “межовій ситуації” Григорій усвідомлює абсурдність світу, що пов’язана з “розривом між людиною та її життям” [5, с. 225]. Саме в такій ситуації герой заперечує “сутності” і, таким чином, усвідомлює автентичність свого буття.

Проблема вибору є однією з базових понять екзистенціалізму. Якщо для Григорія Многогрішного ця проблема фактично вирішена самим авторським вибором романтичного героя-супермена, то, починаючи з Андрія Чумака з роману “Сад Гетсиманський”, вона

проходить через усю художню тканину твору, а в романі “Людина біжить над прірвою” виражена в головній колізії, якою є сюжетотвірною полеміка між Максимом Колотом і Смірновим. Головні герої-протагоністи більшості творів І. Багряного – по-біблійному трагічні особистості, адже етичним взірцем для них є Ісус Христос. Увесь романний шлях Андрія Чумака із “Саду Гетсиманського” – це сходження на Голгофу. Дивізійник Роман Пелех з повісті “Огненне коло” переконаний, що від таких, як вони, романтиків дивізії “Галичина” відмежуються нащадки, які кричатимуть: “Розпни, розпни їх!.. а власний наш хитрий з біса Пилат уміє руки... від тисячів нас і від матерів, що породили нас...” [2, с. 342]. Героїв І. Багряного постійно спокушають: Колота – його антипод Смірнов, Чумака – з одного боку – слідчі, з іншого – слабодухі жертви в камері.

Протагоніст І. Багряного здійснює свій вибір за екстремальних обставин. Увесь роман “Людина біжить над прірвою” побудований на екзистенціальній філософській основі. Під час війни мільйони людських істот опинилися в моторошному царстві руїни, безнадії, краху людської душі. Приречені на знищення, втративши волю й силу до опору, надію й бажання змагатись, вони покійно летять у прірву. Схильний втілювати найбільш концептуальні смисли своїх творів в образах-символах, І. Багряний використовує цей прийом і в романі “Людина біжить над прірвою”. Так “висхідною точкою зображення епохи”, зазначає автор, може бути кадр: колона приречених на смерть людей разом із головним героєм біжить, гнана озброєним до зубів конвоєм, вулицями містечка. Над ними кружляють літаки іншого ворога, поливаючи колону вогнем і залізом. Нажахані й зневірені люди готові вже на місці вмерти під цією свинцевою зливою, проте варта не дозволяє їм навіть такої “розкоші”. Їх женуть на більш вірну загибель: а раптом тут хтось випадково може вціліти. Серед тих мільйонів міг би легко загубитися й головний герой. Проте він не загубився, не захотів, мав зухвалість викресати з себе іскру волі й збунтуватися, не даючи скинути себе в прірву.

Наочним прикладом духовної деградації в романі є антипод головного героя Максима Колота – Віктор Феоктістович Смірнов – у минулому вчитель історії й Закону Божого, за часів радянської влади – професор діалектичного матеріалізму й завідділу антирелігійної пропаганди облпарткому, прозваний Соломоном. У ході війни цей перевертень згодом “рік ... глушив горілку зятя й мовчки,

намагаючись огородити себе, свою душу подвійним муром – скепсисом і горілкою – від усіх криз і штормів” [1, с. 20].

Обидва герої розуміють моторошний факт “закиненості” людини в сучасному їм дегуманізованому світі, але реагують на це по-різному. Соломон виступає речником теорії крайнього песимізму, цілком очікуваної за кризових умов. Він характеризує свою епоху як поле боротьби якихось могутніх, незбагнених, глибоко байдужих до долі окремої маленької людини сил: “...ми – це тільки уніфікована туманність. Іграшка... У всесвіті від віків іде космічне змагання космічних чисел, космічних величин...” [1, с. 36]. На Соломонове переконання, люди мають усвідомлювати свою безпорадність: “І в цьому змаганні чисел ми є ... абсолютний мікроскопічний нуль... Людина нічого не може. Як не може нічого пісок великих пустель. Лише як підніметься самум – пісок рухається стіною, й засипає геть усе, і засипає сам себе” [1, с. 36]. Професор завершує свою теорію твердженням про людину-хробака: “Людина є мразь, порох, ніщо. Ніщо! Людина – худобина, хам, безхребетний хробак... Хробак, і тільки!” [1, с. 20].

На відміну від свого антипода, Максим Колот сприймає відчуття людської “закиненості” не як привід для розпачу, а як причину для кожного зрозуміти свою особисту цінність. Його позиція є діаметрально протилежною до поглядів Соломона: “А що, як піщинка не хоче бути в самумі, га? Якщо вона має свою волю?.. Якщо вона має свою душу, Соломоне?!” [1, с. 223].

Слід зазначити, що ці антагоністичні життєві кредо одночасно, кожен по-своєму, співвідносяться з екзистенціалістськими уявленнями про людину і світ: різні люди вибудовують для себе різні версії буття. І. Багрянний підкреслює, що найважливішим є те, які висновки особа зробить з тієї чи іншої ситуації, адже вона має в цьому беззастережну свободу, що й усвідомлює саме за екстремальних життєвих обставин.

Увесь романний шлях Максим Колот проходить ніби для того, щоб заперечити вчення Соломона – цього “барда хробачиної філософії”. Вибір головного героя звернений у майбутнє: жити на цій землі попри всі перешкоди. Світ постійно загрожує життю, проте воно є безперервним, бо джерело його – любов: “Невмирущим є все, що здібне любити. В любові тріумфує над чорною тьмою світ – сонячний, прекрасний, божественний світ. Завжди живе тріумфує над мертвим” [1, с. 292]. Максим підкреслює невмирущість душі: “Непереможним є все, що роджене для творчості, для радості й цвітіння” [1, с. 292]. До цього висновку головний герой приходять

ціною важких випробувань і розчарувань. Для Колота людина уособлює здатність індивідуальності на активне протистояння світу: “Людську душу, творчу душу не можна ані замкнути в тюрму, ані вбити її з гармат...” [1, с. 287].

Віра в людину ледь жевріє, проте Максим відчуває, що вона не щезне ніколи: “Я буду вмирати, та поки моє серце в мені, я буду шукати шляхів до іншого серця, сповнений великої віри в неспалиму купину людської любові, дружби й братерства – братерства приречених на великі страждання, але й на велику, на безумну радість – радість тріумфу над смертю, над злом, над чадом вічної тьми й загибелі...” [1, с. 286].

Закінчуючи роман на оптимістичній ноті, автор прагнув показати читачам шлях подолання духовної кризи, яку пережив головний герой. Оптимізм І. Багряного у розв’язанні конфлікту людини й світу відрізняє його погляди від поглядів більшості філософів-екзистенціалістів, для яких характерне песимістичне бачення цієї проблеми. Письменник звільнив “свій” екзистенціалізм від доміанти трагічності, утверджуючи власну оптимістичну версію розв’язки конфлікту – гармонізацію людини й світу. Безсумнівно, що образи головних героїв, створені І. Багряним, суголосні з такими провідними ідеями екзистенціального вчення, як відчуття абсурдності світу й самотності людини в ньому, внаслідок чого виникають “межові ситуації”, а разом з ними й ситуація вибору, що призводить до відчуття автентичності чи неавтентичності існування.

Водночас герої І. Багряного, крім екзистенціальної специфіки, мають і національні особливості. Це і відчуття ворожості світу до людини певної національності, комплекс жертви, що характеризується намаганням тоталітарної держави знищити українця не тільки фізично, але й морально зламати його волю. Єдиний вихід для українця письменник бачить у черпанні сили для боротьби у внутрішньому національному естві. Це шлях екзистенціального вибору – бути Людиною.

Отже, за словами І. Михайлина, “романи І. Багряного – це твори однієї теми: людина, як нею стати і як нею залишитися в антилюдських умовах тоталітарного режиму, не дати втягнути себе в служіння державній тоталітарній машині” [7, с. 335].

Окреслені екзистенціальні мотиви, які виразно присутні в романах Івана Багряного, свідчать про спільність духовних пошуків митця з провідними напрямками розвитку європейської літератури ХХ століття. З огляду на це ми вважаємо, що творчу спадщину

письменника слід активніше аналізувати саме в межах інтелектуальної прози української літератури ХХ століття.

Література:

1. Багряний І. Людина біжить над прірвою / Іван Багряний. – К. : Український письменник, 1992. – 320 с.
2. Багряний І. Тигролови: Роман; Огненне коло: Повесть / Іван Багряний. – К. : Український письменник, 1996. – 350 с.
3. Багряний І. Тигролови: Роман; Чому я не хочу вертатись до СРСР?: Памфлет / Іван Багряний. – Кіровоград, 2000. – 239 с.
4. Балаклицький М. “Нова релігійність” Івана Багряного: Монографія / Максим Балаклицький. – К. : Смолоскип, 2005. – 167 с.
5. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов. – М., 1990.
6. Марцинюк Т. Людина на трагічному іспиті історією (На матеріалі художньої прози І. Багряного) / Тетяна Марцинюк // Вітчизна. – 1996. - № 7-8. – С. 120-122.
7. Михайлин І. Боротьба з тоталітаризмом в українській літературі 1940-х років і романи І. Багряного / Ігор Михайлин // Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-е – 80-е годы ХХ века). – Х., 1995. – Т. 2. – С. 332-337.
8. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – М., 1990.
9. Шлемкевич М. Проводжаючи Івана Багряного / Михайло Шлемкевич // Сучасність. – 1976. – Ч. 1. – С. 38-43.

О.В. Вознюк,
кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри
педагогіки

Екзистенціалізм у світлі міждисциплінарних досліджень

Екзистенціалізм – "філософія існування" – досліджує людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору. Основним положенням екзистенціалізму є постулат: екзистенція (існування) передує есенції (сутності).

Відтак, необ'єктована людська свобода як існування, вільне від